

POČECI SLAVONSKOG ŽENSKOG PISMA

Helena Sablić Tomić

Nagomilana i raspršena energija na prijelazu stoljeća i unutar prostora hrvatske književnosti dočekala je tipologijske nacрте ponovljenih čitanja baštine ukazujući na prostore i značenja pojedinih autora u njima s obzirom na različite dijakronijske i sinkronijske poetičke nizove. Književno-kulturna slika Slavonije,¹ posebice njezini urbani prostori, dinamična su i složena cjelina koja se sastoji od niza kulturnih polja koja se razvijaju različitim brzinama. Jedno takvo polje je i ženska književnost. Dinamika ženske književne produkcije, s obzirom na povijesno-političku i kulturnu kontaktnost, ni u kulturnim poljima niti u prostorima hrvatskog konteksta nije ujednačena. U radu ćemo ukazati na dinamiku književne energije autorica u slavonskim urbanim lokalitetima.

I.

Prvi znaci ženskoga teksta prepoznaju se u Slavonskom Brodu (Jagoda Brlić, Ivana Brlić Mažuranić) i Osijeku (Josipa Glembay i Jagoda Truhelka), potom u Vinkovcima i Požegi (Marija Tucaković Grgić, Zdenka Marković, Zlata Kolarić Kišur), a sredinom dvadesetoga stoljeća i oko Županje, Vrbanje i Drenovaca (Mara Švel Gamiršek). Đakovačka ženska čitanka tek je krajem dvadesetoga stoljeća počela puniti svoje stranice (Ružica Eletz Lazarov, *Potraži me u mojim pjesmama*,

¹ Više u knjizi H. Sablić Tomić / G. Rem, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003.

1994.) koja motivima iz svakodnevnoga života i promišljanjima pristupa emocionalnim slikama gardista i njihove hrabrosti.

Iz Srijema širi se ženska vibracija kroz didaktičke crtice Marije Tomšić-Im i Ivanke Vujčić-Laszowski dok vukovarska ratna novinarka Alenka Mirković bilježi svoja životna iskustva u vremenima ratnog razaranja. U knjizi *91,6 Mz Glasom protiv topova* (1997.) u trenutku kada se proživljena ratna stvarnost sve više gubila, odnosno kada joj je uslijed inih događanja prijetila *deformacija* zaborava, ova autorica je romanu odredila svojevrsnu *konzervatorsku ulogu* (D. Duda) u kojoj osobna ispovijest postaje ujedno i kronika ratne ekipe Radio Vukovara.

Značaj gradova, koji se ovim radom čita kao kronotopna prizma, pokazat će da se oni nezaustavljivo dijakrono i sinkrono izlažu različitim oblicima koji osiguravaju njihovu prepoznatljivost, osobnost i konstantnost.

Početak 19. stoljeća u svim je europskim književnostima obilježen nastupom romantizma. Subjektivnost, osobna osjetljivost, egzotičnost, fantastika, fatalizam, projekcija pojedinčeve osjećajnosti u antropomorfizirani pejzaž, značajke su koje u različitim kombinacijama i intenzitetima pišu njemački, engleski i francuski autori. U Hrvatskoj se neke od pjesama romantizma prepoznaju odgovorom na europsku ponudu, neki od autora ispisuju ili prevode bajke ili basne, pa će tako Antun Mihanović gotovo lakim stihom svojih pjesama podsjećati na W. Goethea i F. Schillera, ali će još i više romanitičnoga iskazivati *uzbuđenost* pejzažem čemu je bliska i Jagoda Brlić, pjesnikinja iz Slavonskoga Broda.

Jezični angažman hrvatskog romantizma kao implicitni i tradicijski utemeljeni nacionalni projekt, u Slavoniji je tijekom 18. stoljeća kontinuirano prikupljen i spreman. Gotovo da i nema knjižice objelodanjene u Slavoniji 18. stoljeća koja izravno ne izražava i svoju skrb o nekom, najčešće pravopisnom, ali i rječničkom pitanju.

U Slavoniji će crkva napokon biti rasterećena od monopola jedine ustanove kulture i pisma, pa će se u tome smjeru i korpus vjerskih pragmatičnih tekstova i knjiga – estetski demobilizirati. Razvijenijim će biti recepcijski prostor pučkoga čitateljstva, povećat će se broj škola i učilišta, a osječka će *Divaltova galaksija* dobiti i prateće tiskare u drugim slavonskim gradovima. Ukratko, povećat će se i proširiti recepcijski, ali i tehnologijski prostor slavonskoj književnosti. Neki će od slavonskih autora surađivati i u romantičarskim publikacijama Iliraca, pojavit će se i prvi slavonski književni časopisi (*Zvezda*, *Jeka od Osijeka*) u kojima će se naći i pokoji ženski tekst.

II.

Slavonsko žensko pismo bilježi višestoljetnu kontinuiranost i poetičku raznovrsnost. Kroz ovaj rad ukazat će se na autorice koje su kroz prizmu zavičajne tematike upisivale svoje tragove u poetičke paradigme hrvatskog književno-povijesnog kontinuiteta. Neka njihova imena nisu bila poznata široj recepciji dok se nije 1998. godine pojavila knjiga Dunje Detoni Dujmić *Ljepša polovica književnosti*. U njoj autorica pažljivo i pedantno oblikuje tridesetak portreta hrvatskih književnica (Ana Vidović, Dragojla Jarnević, **Jagoda Brlić**, Milka Pogačić, **Jagoda Truhelka**, Antonija Kassowitz-Cvijić, Gjena Vojnović, Kamila Lucerna, Marija Jurić Zagorka, **Ivana Brlić-Mažuranić**, Zofka Kveder, Adela Milčinović, Vilma Vukelić, **Zdenka Marković**, Mara Ivančan, Verka Škurla-Ilijić, **Zlata Kolarić-Kišur**, Štefa Jurkić, Dora Pfanova, Mila Miholjević, **Mara Švel-Gamiršek**, Božena Begović, Sida Košutić, Fedy Martinčić, Zdenka Jušić-Seunik, Ivanka Vujčić-Laszowski, Mirjana Matić-Halle). Kada se pročitaju zaključne rečenice uvodnoga poglavlja knjige u kojima se objašnjavaju književni i izvanknjiževni povodi objelodanjanju portreta više ili manje (obično manje!) poznatih hrvatskih spisateljica, uočava se kako poticaj za takvo žensko čitanje nije bila samo želja za knjigom jednoga okvira. Dunja Detoni Dujmić je, konstruirajući gotovo kronološku književnu stvarnost margine, imala namjeru utvrditi različitost ženskoga teksta u korpusu hrvatske književnosti od preporodnih razgovora i romantizma do modernizma i suvremenosti. Upravo sistematičnost i akribičnost ovih eseja pruža izvrstan uvid u literarni tekst hrvatskih književnica. Brođanka, pjesnikinja **Jagoda Brlić**,² imenom i Marija Agata, kćerka je gramatičara Ignjata Alojzija Brlića, sestra je Andrije Torkvata, a njeno je djelo i uz već davna pretraživanja J. Hranilovićeve, B. Vodnikova i D. Prohaskina, uglavnom površno čitano i s pravom prepoznato kao *potajni pjesnički rad* (D. Detoni Dujmić). Prvu pjesmu bjelodani u *Kolu* 1842., naslovljenu *Čekanje*, intoniranu filozofijski jednostavnim, a mučninski sugestivnim *ah*. Tu je pjesmu, uz ostavštinu koja je tek 1919. s nažalost proizvoljnim redakturama drugih stigla i do zbirke *Pjesme*, ipak izdvojiti iz ukupna njezina opusa, i to ne samo zbog pouzdane autentičnosti. Naime, ta je pjesma vjerodostojna

²**Jagoda Brlić** (Brod na Savi, 1824. – Zagreb, 1897.), u Brodu je polazila tzv. trivialnu i glavnu učionicu, zatim Državnu djevojačku školu. Živjela je u rodnom gradu i Novoj Gradiški. Djela: *Pjesme*, Zagreb, 1919.

i u svojoj mladenački osjećajnoj zalih, koja se još nije stigla umoriti od egzistencijalnih iskustava, a već je spoznajno uronjena u romantičarski bolnu nedohvatnost daljina. Pogodbeni gramatički postav ove pjesme implicira i snažno osvjetljuje nemoć, nedohvatnost, kontrastiranu o želju, lutanje, vjeru u ideal, ali i konačnu odgodu, apsurdno određenu, naspram otvorene ponude energije potrage. Dvije su ljubavi otvorene i tkane kroz pjesmu, te se i ta dvostrukost još jednom ukrižuje kroz dvostrukost i opreku mogućega i željenog. Riječ je o ljubavi za njim, za bićem ljubavi koje je nazočno samo zamjениčkim odsućem, i idealističkim mladežnim uvjerenjem u njegovo postojanje u potrazi. Druga ljubav, domoljubna, izravnije označava od onog bezimenog *za kim suze ronim*, izravnije se i imenuje kada se pojavljuje stih koji riječima subjekta u tekstu, lirskoga ja, ispunjava osjećajni krug. Onaj *za kim suze ronim*, lik je subjekta ujedinenja osjećaja, pa njega subjekt osjetilno želi *Da ga vidim i cjelivam/U srdašce slavjansko*. Osjetilno ga želi jedino vidjeti, a identitetom ga se upoznaje kroz opis njegova srca. To je sav identitetni opis lika kojemu je ljubav upućena. Taj *slavjanski* identitet kao jedina osobnosna konkretizacija lika kojemu je upućena ljubav, ispostavlja se kao spiritualno biće, suviše opće u svojoj određenosti, ionako već oplakano kroz stih *Suze svete ljubavi*. Stihovi Jagode Brlić po svim se svojim stilskim subjektivnim i formalnim sastavinama poetički smještaju u puni tijek hrvatskoga artističnoga romantizma. Stiliziranom didaktičnom realizmu sklona je **Josipa Glembay**,³ istaknuta pedagoška i kulturna djelatnica, književnica za mladež koja se prvotno pojavljuje u književnom prostoru pod pseudonimom Ružica Bajkaševa. Njezina kulturna djelatnost usmjerena je prema stvaranju uvjeta za književni i kulturni rad na hrvatskom jeziku. Vlastitom energijom željela je »osvijestiti našu ženu i grad Osijek pridići kulturno za sva područja« (R. F. Magjer), pomagala je i stvorila zakladu za siromašne učenike koja je nosila ime *Glembayeva zaklada*. Napisala je knjigu aforizama *Iskre pod pepelom* (1924.), a svoj rad u praksi nastojala je literarno oblikovati u dužoj pripovijesti napisanoj za mladež, naslovljenoj *Za narod svoj* (1929.). Preko lika učiteljice Danice Marinić, iznijela je svoje pedagoške, političke

³ **Josipa Glembay** (Čepin, 1861. – Osijek, 1941.), pedagoginja, spisateljica pretežito autobiografskog obilježja, osnivačica i predsjednica »Hrvatske žene« 1921. u Osijeku. Djela: »'Zajednica' učiteljsko društvo za grad Osijek i kotar Osječki 1874.-1901. -podaci o dvadesetpetogodišnjem radu i sadanjem stanju«, Osijek, 1901.; *Što sada? Poučne pripovijetke za djevojčice*. Križevci, 1914.; *Iskre pod pepelom*, Osijek, 1924.; *Za narod svoj*, Osijek, 1929.

i socijalne stavove vrlo jednostavnim izrazom, a što i je u funkciji didaktičnoga djelovanja na one koji će knjigu čitati. Okušala se i u impresionističkim interpretacijama tekstova drugih autora. Najpoznatija osječka književnica s početka dvadesetoga stoljeća, **Jagoda Truhelka**,⁴ prozna autorica, prosvjetna djelatnica, urednica (uz Mariju Jambrišak) časopisa *Na domaćem ognjištu (List za porodicu)* u izdanju Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora u Zagrebu s prvim brojem iz 1901. godine, Truhelka je književni rad temeljila na sentimentalnim zapisima o prošlim vremenima koji u cjelini funkcioniraju autobiografski. Nazivaju je i osječkim Šenoom za djecu budući da je na vrlo profinjen način uspjela sačuvati svu ljepotu i vrijednost hrvatske tradicionalnosti u plemenitom značenju te riječi (M. Crnković). Piše autobiografskim diskursom preko kojega je moguće uočiti stvarne likove u provjerljivim prostorima. Na tome tragu funkcionira već prva njezina knjiga, roman *Tugomila*, objelodanjena 1894., zatim epistolarna isповijed *U carstvu duše* (1910.), kao i osječka trilogija koju čine *Zlatni danci* (1918.), *Gospine trešnje* (u prvom izdanju Matice hrvatske knjiga je izašla u dva dijela, prvi dio pod imenom *Bogorodičine trešnje* (1929.), a drugi pod imenom *Dusi domaćeg ognjišta* (1930.)) i *Crni i bijeli dani* (1944.). *Plein air* (1897.) je svojevrsni ženski roman kojim Truhelka dovodi na scenu intelektualno superiornu ženu koja feminističke preokupacije lagano gura u prvi plan (K. Nemeč). *Vojača* (1899.), povijesni roman koji progovara o ženama i o njihovu položaju i ulozi u društvu kroz lik bosanske kraljice Vojače, žene Stjepana Tomaša. Autobiografski diskurs kojemu je Truhelka bila usmjerena nastavak je njezinih osobnih priča nadopunjenih ne samo fiktivnim događajima, vremenskim odmakom i autoričnim godinama, već i njezinom primarnom životnom vokacijom koja je potpuno obilježena moralnom i duhovnom didaktičnošću. Usprkos činjenici što Jagoda Truhelka često

⁴ **Jagoda Truhelka** (Osijek, 1864. – Zagreb, 1957.), književnica i pedagoginja. Nakon završene učiteljske škole dobiva prvo radno mjesto u Osijeku u djevojačkoj školi. Zbog bolesti iz Osijeka se seli u Zagreb gdje dobiva posao u Gospiću. U Gospiću je imenovana učiteljicom u zagrebačkom Ženskom liceju. Godine 1901. imenovana je ravnateljicom Više djevojačke škole u Banjoj Luci, a kasnije i u Sarajevu. Truhelka surađuje u zagrebačkom listu *Vijenac* te sarajevskom listu *Nada*. Djela: *Tugomila*, 1894; *Naša djeca*, Zagreb, 1896.; *Plein air*, 1897.; *Vojača*, 1899; *U carstvu duše*, 1910; trilogija *Zlatni danci*, 1919; *Gospine trešnje*, 1943. i *Crni i bijeli dani*, 1944.; *Pipo i Pipa*, Zagreb, 1923.; *Božja ovčica*, *Mali kadija*, *Šah kralju*, Zagreb, 1926.; *Aničina lutka*, Osijek, 1928.; *Dusi domaćeg ognjišta*, Zagreb, 1930.; *Palčićev kraljevski let: novele o životinjama*, Zagreb, 1933.; *Zlatko: roman o djetetu*, Zagreb, 1934.; *Iz prošlih dana/Autobiografije hrvatskih pisaca*/Zagreb, 1997.

mijenja razine pripovijedanja, miješajući razinu zbilje s razinom fikcije, ipak se elementi stvarnosti u njezinim djelima čitaju kao *autotematični* prostori (P. Pavličić), prepuni istinitih likova i stvarnih prostora.

Marija Tomšić-Im,⁵ autorica pjesama, crtica i novela, dugogodišnja urednica časopisa za mladež *Bršljan*, u časopisu *Smilje* objelodanjuje 1892. godine svoju prvu pripovijest *Tri ružice*. Pisala je za djecu i mladež pripovijesti (Sabrane povjestice, 1909.) u kojima je vrlo jednostavnim stilom preko prepoznatljivoga tematsko-stilskoga kompleksa iz prirode progovorila o osnovnim životnim vrijednostima. Marljivo stilizirani didaktizam uspjela je umontirati i u pripovijesti koje su nastale na temelju stvarnih događaja (npr. pripovijesti *Jozin duh*, 1900., *Deda Tuna*, 1905.).

Ivana Brlić Mažuranić,⁶ rođena u Ogulinu, veći dio života i rada provodi u Brodu na Savi, jedna je od najboljih hrvatskih književnica za djecu i mladež. Njezina proza, obilježena izuzetom osjetljivošću za mladoga čitatelja koji, osim dobre zabave, uz nju saznaje podosta informacija o slavenskoj mitologiji, usvaja i kršćanski svjetonazor te razvija one psihološke osobine koje su mu za skladan život potrebne: *umjerenost, hrabrost, povjerenje, ljubav... Čudnovate zgode šegrta Hlapića* (1913.) gotovo svako desetljeće dvadesetoga stoljeća doživljavaju novo izdanje, kazališnu predstavu, a najnovija prerada i prilagodba Šegrta Hlapića za crtani film najbolji su signali *opravdavanja* krilatice kojom se Ivana Brlić Mažuranić naziva *Hrvatskim Andersenom*. Kao *Šegrt Hlapić*, tako i knjiga *Priče iz davnine* (1916.) uvijek imaju suvremenu recepciju, a Brličkina namjera je da

⁵ **Marija Tomšić-Im** (Mitrovica, 1870.–Zagreb, 1950.), učiteljica, crtice i novele objavljivala je u *Viencu* i *Prosvjeti*, a poznati su joj i književni radovi za djecu koje objavljuje u *Smilju* i *Bršljanu*, kojeg je bila i urednica. Djela: *Jednakom mjerom, mjesto sjaja i bogatstva*, Sušak, 1903.; *Sabrane pripovijetke*, Zagreb, 1909.

⁶ **Ivana Brlić Mažuranić** (Ogulin, 1874.–Zagreb, 1938.), književnica za djecu, poslije mladenačkih pjesničkih pokušaja na hrvatskom (*Zvijezdi moje domovine*) i na francuskom jeziku (*Ma Croatie; Le bonheur*), te dnevnika pisanog na poticaj F. Mažuranića, javila se u književnosti tek 1902. zbirkom pripovijedaka i pjesama za djecu *Valjani i nevaljani*, koju je tiskala u vlastitoj nakladi. U periodici se javila 1903. pjesmom »Jela i orao« (*Prosvjeta*) i pripovijetkom »Angelus« (*Vijenac*). Primljena je u JAZU kao prva žena u toj instituciji uopće, dvaput je (1931. i 1937.) predlagana za Nobelovu nagradu za književnost. Djela: *Valjani i nevaljani*, Zagreb, 1902. *Škola i praznici*, 1905; *Slike*, 1912; *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, 1913.; *Priče iz davnine*, 1916.; *Knjiga omladini*, 1923.; *Mir u duši*, 1929.; *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata*, 1937.; *Srce od licitara*, 1938.; *Basne i bajke*, 1943.

kroz tekstove upućene mlađoj čitateljskoj publici implicira kulturnu osjetljivost prema poznavanju hrvatske mitologije. Didaktizam se nenametljivo razvija kroz maštovita pripovijedanja i mitsko-fantastične slike koje prenose određene moralističke poruke na onaj način *auditoriju malenih* percepcijski prihvatljiv (B. Donat). Ona je dakle, u njima željela *čudnim* djelovati na *čudesno*, a podsredstvom fantastičnoga prenijeti poruku o moralnim načelima stvarnosti. Dakle, karakteristike proze Ivane Brlić Mažuranić određuju se unutar tri kategorije: *tematski okvir* – opredijeljenost pisanja o temama bliskim djeci i mladeži, upotreba motiva iz slavenskih i hrvatskih legendi koji su između ostaloga i u funkciji razvijanja osjećaja prema domovini, motivi prirode; *stilski okvir* – jednostavnost izraza, naglasak na psihološkim dimenzijama likova, upisivanje kršćanskoga svjetonazora u tekst kao primarnoga cilja pisanja; *jezični okvir* – upotreba svakodnevnog govora uz često unošenje fraza i narodnih poslovice.

Marija Tucaković-Grgić,⁷ književnica koja je usmjerila svoju spisateljsku osobnost prema tematiziranju suodnosja čovjeka i prostora. Intimni zapisi same autorice posebno dolaze do izražaja i u epistolarnoj priči *Neposlano pismo* (1932.) u kojoj iskreno, bez zadržke, opisuje život žene koja se po volji roditelja udaje za nemoćna starca, dok je *ženu u njoj* oživio onaj nedostupni kojemu je pismo i namijenjeno. Tipičan ispovjedni ton, opis ženske sudbine tema je toga epistolarnoga zapisa.

Zdenka Marković,⁸ autorica novela i pjesama u prozi (*Kuća u snijegu*, 1922.), putopisa, književne i likovne kritike, kao i studija o slavističkim temama posebice o poljskoj književnosti, prevoditeljica, u korpusu hrvatske književnosti pojavila

⁷**Marija Tucaković-Grgić** (Rajevo Selo, 1878. – Vinkovci, 1967.), radila kao učiteljica i novinarka. Živjela je u Albaniji, Italiji i Švicarskoj. Djela: *Majka*: opjevana slika majčine ljubavi, bola i stradanja, Zagreb, 1928.; *Usput kroz Albaniju sa srpskom vojskom 1915.*; *Neposlato pismo bačeno u Švajcarskoj*, Zagreb, 1931.

⁸**Zdenka Marković** (Požega, 1884. – Zagreb, 1974.), pučku školu i ženski licej završila je u Zagrebu, gdje je i studirala ruski i poljski jezik, filozofiju i povijest umjetnosti. Studij polonistike nastavila je 1913. u Fribourgu. Doktorirala je 1914. Do umirovljenja 1940 radila je kao srednjoškolska profesorica u zagrebačkim školama. Djela: *Der Begriff des Dramas bei Wyspianski*, Zagreb, 1915.; *Let*, Zagreb, 1920.; *Kuća u snijegu*, Zagreb, 1922.; *Pojecie dramatu u Wyspianskiiego*, Poznan, 1924.; *Kuća na suncu*, Zagreb, 1930.; *Prozori mog djetinjstva*; *Moj bijeg iz grada*, Zagreb, 1941.; *Izabrana djela*/ I. [Ivana] Brlić-Mažuranić, A. [Adela] Milčinović, Z. [Zdenka] Marković; [prir. Miroslav Šicel; crteži Zorislav Pleša], Zagreb, 1968.

se 1903. objelodanivši u *Narodnim novinama* crticu iz narodnog života u Slavoniji, naslovljenu *Manda*. Već tom crticom Markovićeve se određuje kao autorica koja će u središte književnog interesa smjestiti ženu izražene individualnosti koja uslijed toga plijeni pozornost seljana što otvara i mogućnost da se kroz ženski lik problematizira socijalni trenutak u slavonskom selu. Preko likova autorica nastoji ispisati dvije pripovjedne strategije: strategije psihološkoga naturalizma i psihološkoga lirizma (D. Detoni Dujmić), nastoji stupnjevati načine bijega od društvenih konvencija upisujući u njih i izrazito subjektivno mišljenje. Izvanknjiževni prostor u gotovo svim njezinim prozama je slavonskoga ozračja preko kojega je nastojala prikazati folklornost života što se kao mjesto realističnosti i prepoznaje u tekstu. Ženski likovi najprihvatljiviji su da se preko njih opišu narodni običaji vezani uz neke svetkovine (svadbe, crkvene godove...) te da se prikažu do detalja autoričini doživljaji pejzaža kao i intimna raspoloženja koja se u njih projiciraju.

Kroz polje vodi uska, žučkasta staza. Jedva se i raspoznaje; samo se kao tamna, tanka nit crni, dok se ne izgubi na rubu, gdje se polja mrka šuma hvata. Putem prolazi djevojka. Smilja je zovu. Sva se izgubila među visokim žitom. Klasovi joj sežu do glave i glade ju po licu, a slabe se i niske vlati ruše i lome pod njenim nogama.

(Smilja, 1904.)

Kao pjesnikinja okrenuta je impresionističkim praćenjima suodnosja čovjeka i prirode, protkanim panteističkim osjećajima, pa se često o njezinim stihovima, kojima potvrđuje snagu unutarnjega zadovoljstva i teži meditacijskoj spokojnosti, piše kao o mjestima preko kojih se potvrđuje autoričina jaka individualnost vrlo profinjenoga senzibiliteta (D. Jelčić).

Dok Ivana Brlić Mažuranić svu energiju usmjerava oblikovanju bajkovitoga svijeta, pojavljuje se i *ženski trolist* (V. Rem) realističnijih slavonskih spisateljica. **Zlata Kolarić Kišur**,⁹ rođena u Slavonskom Brodu, uz Osječanku Jagodu Truhelku

⁹**Zlata Kolarić Kišur** (Slavonski Brod, 1894. – Zagreb, 1990.), djetinjstvo i mladost provela je u Požegi. Pisala je pjesme, drame, pripovijetke i komedije. Autorica je većeg broja knjiga za djecu, slikovnica i igrokaza, a surađivala je s mnogim časopisima i novinama za najmlađe. Napisala je 20 scenskih prikaza, radio drama i igrokaza, mnoge s glazbenom pratnjom. Djela: *Naš veseli svijet*, Zagreb, 1933.; *Smijte se, djeco*, Zagreb, 1935.; *Iz dječjeg kutića*, Zagreb, 1935.; *Dječje kazalište*, Zagreb, 1937.; *Dobra majka – ma i bijedna, čedu svom je zlata vrijedna!*; *dječji scenski prikaz*, 1937.; *Žetva*, Zagreb, 1937.; *Priča i zbilja*,

i Požežanku Zdenku Marković čini taj »ženski trojlist« slavonskih književnica rođenih u 19. stoljeću koje su pisale za djecu. Kišurica piše pjesme i crtice za djecu, kao i igrokaze i drame. Upravo u opsegu najobimnijem proznom djelu za djecu, zbirki pripovjedaka *Moja Zlatna dolina* (1972.) ponajbolje je utisnula prostor zavičajnoga. Iako mjestom rođenja nije vezana za požeški kraj u kojemu je završila školovanje, u *vallis aurei* provela je djetinjstvo. U pričama Zlata Kolarić Kišur nastoji što vjerodostojnije rekonstruirati slike slavnskoga gradića pa su često puta one zasićene tonom nostalgičnoga odnosa i prema njemu i prema bezbrižnim danima mladosti (D. Detoni Dujmić). Zavičajnost i djetinjstvo u prozama za djecu temeljne su poetičke odrednice njezina književnoga djelovanja.

Mara Švel Gamiršek,¹⁰ pjesnikinja, pripovjedačica za odrasle kao i za mladež, memoarska kroničarka, prevoditeljica, rođenjem vezana za Srijemsku Mitrovicu, a životom za Vrbanju, upisala je u vlastito književno djelo sudbinu Šokaca, naroda s kojim je i uz kojega je živjela i radila. Njezin šokački književni opus, započet već zbirkom novela *Šuma i Šokci* (1940.), temelji se na istinitim i autentičnim pričama koje svoje inicijalno izvorište imaju u gospodarskom i socijalnom okružju Šokadije. I već u toj zbirci dolazi do izražaja paradigmatična narativna strategija Mare Švel koja se ogleda u kolažnom suprotstavljanju različitih ljudskih naravi i tipova (D. Detoni Dujmić). Oscilirajući između pojedinačnih i kolektivnih sudbina, ispisala je galeriju likova, posebno ženskih, što se ponajbolje čita u zbirki pripovjedaka *Portreti nepoznatih žena* (1942.). Preko sudbina šokačkih žena autorica je otvorila prostor i suvremenom ženskom pismu u kojemu i jest naglasak na bilježenju životnih sudbina onih žena koje svojim životom i svjetogledom vrlo često nisu zadovoljavale kanon življenja, bilo da su izgledom odvlačile pozornost ili da su pogledom na život remetile moralne konvencije življenja. U pojedinim

Zagreb, 1940.; *Neželjeni zet*, Zagreb, 1946.; *Crni brigadir*, Zagreb, 1947.; *Doktoruša*, 1949.; *Zimska priča*, 1950.; *Od zore do mraka*, 1950.; *Pod sunčanim stazama*, 1951.; *Dječje igre*, 1953.; *Cvijeće*, 1955.; *Pričji festival*, 1958.; *Uz pjesmu i šalu na Jadranskom žalu*, 1961.; *Moja Zlatna dolina*, 1972.; *Moje radosti*, 1981.

¹⁰ **Mara Švel Gamiršek** (Srijemska Mitrovica, 1900. – Zagreb, 1975.), književnica, osnovnu je školu polazila u rodnom gradu, gimnaziju na Sušaku, studij je medicine prekinula radi udaje te je do kraja Drugog svjetskog rata živjela u Vrbanji. Od 1945. živjela u Zagrebu. Djela: *Šuma i Šokci: pripovijetke*, Zagreb, 1940.; *Portreti nepoznatih žena: pripovijesti*, Zagreb, 1942.; *Hrast* (roman), Zagreb, 1942.; *Priča za Sveu i Karen*, Zagreb, 1967.; *Legende*, Zagreb, 1969.; *Ovim šorom, jagodo*, Zagreb, 1975.

njezinim pričama posebno se tematizira način življenja šokica, gordih, lijepih i strasnih, željnih uzbudljivog života, ali i pažnje i nježnosti. Nekoliko je tematskih cjelina koje se pronalaze u njezinom proznom radu: Šokci i Šokadija; kršćanska tradicija – religiozni karakter izražen unutar svih književnih vrsta – sveprisutnost motiva vjere i vjerovanja kao nužnih uvjeta za postizanje životnog uspjeha, naglasak na isprepletenosti čovjeka i prirode; žena u šokačkom gazdinstvu – motiv nevjere i preljuba; didaktičnost kraja. Roman *Hrast* (1942.) najambicioznije je prozno djelo Mare Švel-Gamiršek (K. Nemeč) koji kronotopno oslikava razdoblje u Hrvatskoj od 1915. do 1945., s posebnim naglaskom na slavonsko podneblje poznato po stoljetnim hrastovima koji svojom ukorijenjenošću ukazuju na *stabilnost, postojanost i ustrajnost*, što upućuje na alegorijski pristup Slavoncu, Šokcu. U pozadini života ljudi na selu, čije sudbine oslikava, prati se i politički trenutak: atentat na Stjepana Radića, ubojstvo kralja Aleksandra, odnosi Hrvata i Srba, Paveličev dolazak u Hrvatsku.

Ivanka Vujčić-Laszowski,¹¹ pjesnikinja, autorica igrokaza za djecu, romana, u mozaik hrvatske književnosti upisuje se zbirkom poezije *Pjesme* (1939.), u kojoj tematizira razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata preko njegove refleksije na ljudske nemire i nesigurnosti. Njezinim igrokazom za djecu u šest slika *Spašeno svjetlo*, otvoreno je Pionirsko kazalište 1949. u Zagrebu. Jedna je od rijetkih hrvatskih književnica koja je svojim proznim djelima nastojala otvarati različita promišljanja zbilje i komentiranja vlastita udjela u njoj. Prozama je prikazivala, vrlo često kaotičan i nedovoljno bizarno naturaliziran, ambijent ciganskih nomada (*Vranjara*, 1949.), asocijativnu zasićenost građanske svijesti kao uvira u psihološki neorealizam (*Čahure*, 1958.) kao i dramatiku građanske obitelji (*Sjene*, 1966.). Okušala se i u prozi s ruralnom tematikom (posebno karakteristično za kratke proze iz zbirke *Povratak*, 1990.) kao i u pisanju memoarskih zapisa (*Prije sedam*

¹¹ **Ivanka Vujčić-Laszowski** (Golubinci, 1907. – Zagreb, 1992.), u Zagrebu je završila žensku realnu gimnaziju i dvogodišnju trgovačku školu. Radila je u odjelu za reklamu Mesinger-filma pa u računovodstvu građevinskog poduzeća. Nakon Drugog svjetskog rata knjižničarka je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu. Desetak je godina bila urednica časopisa *Mogućnosti*, a nekoliko je godina uređivala biblioteku Suvremeni pisci Pododbora Matice hrvatske u Splitu. Od 1973. do smrti živi i djeluje u Zagrebu. Djela: *Pjesme*, 1939.; *Spašeno svjetlo*, 1949.; *Vranjara*, 1949.; *Čahure*, 1958.; *Zapečkarji*, 1962.; *Sjene*, 1966.; *Padalo je mrtvo lišće*, 1979.; *Nad istrulim ribnjacima*, 1985.; *Krvavi koraci*, 1987.; *Prije sedam desetljeća*, 1988.; *Povratak*, 1990.; *Vranjara*, 1994.

desetljeća, 1988.). U romanu *Vranjara*, ciganski socijalni i moralni ustroj suprotstavio se prepoznatljivom slavonskom, šokačkom metalitetu. Kroz naturalističko prikazivanje čiste instinktivnosti likova, autorica nastoji naglasiti *pravo na razliku* jedne kulturne, pa i etničke skupine. Mogućnost udovoljenja egzistencijalnemu u *Vranjari*, motiv je kojim autorica ukazuje na socijalnu dramu Roma u razdoblju kasnih tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, proširujući temu prema naglašavanju značaja slobode čovjekova bivstvovanja te dokumentirajući u njoj teško i mračno razdoblje uoči Drugoga svjetskoga rata (J. Hekman).

Tako su dočekali ljeto svi Cigani, živjeli oni pod čergom u slobodnoj skitnji ili se krvavo borili za opstanak u jednom takvom naselju kao što je Vranjara. Iscrpljenima gladom i mnogim nevoljama za vrijeme zime, njihove su se žile otvorile za sve slasti kako bi im se otporna tijela ispunila novom snagom.

(*Vranjara*, 1949.)

U memoarskoj prozi *Prije sedam desetljeća*, u šesnaest poglavlja autorica se vraća u djetinjstvo u Slavoniji ispisujući kroz sjećanja duboku povezanost s nekim riječima, osobama i stvarima. Autorica jednostavnim izrazom, ali odmjerenim tonom, piše *vjerodostojnu* priču. Lakoća stila ona je koja omogućava ispisivanje emotivnoga tona (K. Čorkalo) njezina odnosa prema onome o čemu piše, kao i ostvarivanje finoga osjećaja za recipijenta. Takvim metatekstualnim gestama nastoji se stvoriti ganutljiv zapis o zavičajnim danima djetinjstva.

III.

Ovi minimalistički portreti slavonskih književnica sa samoga početka različitih prostora njihova književnog, književnopovijesnog, periodičkog i kulturološkog upleta u nacionalni kontekst ukazuju na disperzivnost ženske energije ovog zavičajnog književnog korpusa.

THE BEGINNINGS OF WOMEN'S POETRY IN SLAVONIA

S u m m a r y

The dynamics of women's writing, because of contacts made during political and cultural history, is uneven in the fields of culture and in the geographical areas of the Croatian context. The paper makes reference to the dynamics of the literary energy of women writers in urban areas in Slavonia. The first signs of women's writing appear in Slavonski Brod (Jagoda Brlić, Ivana Brlić Mažuranić) and Osijek (Josipa Glembay and Jagoda Truhelka), then in Vinkovci and Požega (Marija Tucaković Grgić, Zdenka Marković, Zlata Kolarić Kišur), and in the middle of the 20th century around Županja, Vrbanja and Drenovac (Mara Švel Gamiršek). It was not until the ends of the 20th century that Đakovo began to add to the pages of women's writing (Ružica Eletz Lazarov), who with motifs and reflections from everyday life approaches emotional images of the Croatian national guards and their courage. From Srijem female vibrations expand through the didactic sketches of Marije Tomšić-Im and Ivanka Vujčić-Lašowski, while Vukovar war reporter Alenka Mirković records the experience of her life in the setting of the destruction of the war.

The importance of the cities, read in this work, will show that they are incessantly, diachronically and synchronically, expressed in various forms of women's literary energy, which among other things, provides for their recognisability, personality and constancy.